

Imre Eszter

„E TÁG FÖLD
VAK LEGÉN...”*

JÓN KALMAN STEFÁNSSON *MENNY ÉS POKOL*
TRILÓGIÁJÁRÓL

Néhány keresetlen gondolat a pátosról

Ha van valami, amit a posztmodern világrend méltatlanul száműzött az életekből, és ezáltal a művészetből, irodalomból, az a pátosz. Nem szükséges különösebb művészettörténeti elemzésbe fognunk, hogy tudjuk: a huszonegyedik században bizonyos dolgokat illik nem megfesteni, nem megszólaltatni. Miközben korunk a „bármi és minden kimondható” ígéretével csábít, minden téren felszabadulást hirdetve, lépten-nyomon súlyos tabukat gördít a keservesen megszólalni vágyó alkotók, poéták útjába. Tilos a pátosz, és tilos „nagy” dolgokról beszélni. Az érvényben lévő kánon tanúsága szerint pedig egyértelműen rossz az az irodalom, amely ezeket az íratlan törvényeket megszegi. Kis túlzással el lehet mondani, hogy tilos leírni olyan szavakat, mint *lélek*, *szív*, *élet*, és társaik. Versben főleg! A lírikusoknak komoly kihívás olyan köntösbe bújtatni ezeket a szavakat és a hozzájuk tartozó gondolatvilágot, amit még megbír a posztmodern gépezet cenzúrája, hiszen ez pont attól működik olajozottan, hogy nem kell hozzá külső hatalom, az olvasó ingerküszöbe maga lévén a cenzor, aki sosem alszik.

Általánosan elfogadott nézet, hogy a pátosznak nincs mit keresnie az életünkben, és ebből kifolyólag a költészetünkben sem. Egyrészt nem szabad nagy dolgokról beszélni, másrészt nem szabad nagy szavakat használni. Tartalomra és formára egyaránt szigorú szabályok vonatkoznak: úgy kell tennie az íróembernek, mintha az élet apró-cseprő dolgairól írna, és ha véletlenül mégsem tudja kikerülni a „nagy” kérdéseket és témákat, ak-

* John Milton: *A vak szonettje*. Tóth Árpád fordítása

kor valamilyen módon szabadkozni kell miattuk, esetleg cinizmussal vagy egyéb erre alkalmas eszközzel „enyhíteni” a szövegen. Javárészt ebből is fakad a végeérhetetlen prózaáradat, ami tulajdonképpen csak nyelvi-formai bravúr, de nincs mögötte tartalom. A tartalomnak van egy olyan sajátossága, hogy felhívja magára a figyelmet, hogyha jelen van, ám a posztmodern szerelmes a tartalom utáni nyomozásba, és azt állítja, hogy az az igazán releváns tartalom, amit nehezen, megfeszített munka árán talál meg az ember. Ezt pedig nem is érdemes tagadni, hogyha arra az önálló, introspektív munkára gondolunk, amit az ember egy értékes olvasmányélmény közben után végez, és ami szerencsés esetben hozzáad valamit az életéhez, igazán ünnepi esetekben pedig megváltoztatja azt. Ez volna mindenféle művészeteknek az egyik alapvető létjogosultsága: az ember jobban megismeri általuk a világot, és önmagát mint embert. Ám a posztmodern nem ilyen értelemben jelöli meg a munkát a művészetek befogadásának alapvető velejárójaként, hanem az igazán kivételes esetekben pusztán formailag: ezer meg ezer formai réteg alatt megtalálni a tartalmat. A prózairodalomban ez úgy valósul meg, hogy súlytalan, egyszerű, semmi esetre sem emelkedett szavak áradata mögött kell megtalálni a nagy igazságot, amely általában természetesen teljes mértékben intellektuális jellegű, így tehát a „kicsinek” és „hétköznapiak” álcázott szavak mögött húzódik meg vélhetőleg a szellem nagy rácsodálkozása. A pátosszal együtt érthető módon a szív és a lélek is kirekesztett a prózából, és ezt írók és olvasók hosszasan ünnepelték, most pedig úgy tűnik, megunták. A szív visszakíváncozik oda, ahol a helye van, és ahonnan méltatlanul kitaszították, a lélek pedig szomjazik egy kis emelkedettségre, és ezért ugyan ki ítélkezhet fölötte?

Az utóbbi években egyre több olyan nagyregényt olvasok, ami erre tisztán rávilágít, és érdekes módon pont olyan szerzők tollából, akik kétségkívül a kortárs irodalom legnagyobbjai. Csupán egy rövid példa erejéig említeném Cărtărescut, akinél racionálisabb író most kapásból nemigen tudnék mondani, és mégis olyan finoman, olyan áradóan ír a lélek dolgairól, hogy a prózája gyakran inkább költészet. Vagy a szupersztár Knausgård, akit olvasóinak fele ünnepel, a másik fele pedig elítél egyazon okból kifolyólag: hogy a saját hétköznapi életét – és ezáltal a körülötte élőkét – tette irodalommá, a szó szoros értelmében. Nála aztán végképp beteljesedik a nem írunk nagy dolgokról követelmény, egy apró részletet leszámítva: a *Harcom* eddig magyarul megjelent öt kötetének a címe, így, ebben a sorrendben: *Halál, Szerelem, Játék, Élet, Álmodok*. Ezekért a kötetcímekért egy irodalomtudományi mesterszakon, de megkockáztatom, hogy egy kreatív írás mes-

terkurzuson is elnéző mosoly kíséretében tanácsolnák el az embert az írói pályáról. És akkor még nem beszéltünk arról, hogy milyen elképesztő érzékenységekben és költői képekben tobzódik az olvasó, amikor a *Harcomat* olvassa. Nem pusztán bravúros mondatok ezek a semmiről, és nem is próbálnak meg úgy tenni, mintha azok volnának, sőt: már a kötetek címében ott van a nemtörődöm vállalás. Knausgård nemcsak azért lett ekkora szupersztár, mert a saját életéből csinálta meg (sic!) a XXI. század nagy regényfolyamát, hanem azért is, mert leplezetlen közönnyel felvállalta, hogy a legkevésbé sem érdeklik az aktuális trendek. És ha valaki ekkora sztár, akkor köztudottan hozzá alkalmazkodik a kánon, úgyszólván minden bizonynyal várhatjuk ennek a hozzáállásnak és beszédmódnak a folytatását. Elképzelhető, hogy a következő években rehabilitálódnak majd a *szív*, *lélek*, *élet* és hozzájuk hasonló szavaink és tartalmaink.

Menny és pokol, Az angyalok bánata, Az ember szíve

Ez Stefánsson *Menny és pokol trilógiájának* három kötetcíme. Legalább annyira tabusított szavak, mint Knäusgard címei, és már a legelső pillanattól fogva, már amikor kinyitjuk a *Menny és pokol* című könyvet, egyértelművé válik, hogy a regény szövege semmivel sem visszafogottabb, mint a címek, sőt. Noha két egészen különböző, mondhatni ellentétes hangú íróról beszélünk, mégis közös bennük, hogy fittyet hánynak a kortárs próza szabályaira, és látványosan nem a szakmának írnak, hanem az olvasónak, de talán leginkább saját maguknak. Lehetetlen nem észrevenni a mindkét íróra jellemző közléskényszert, amely tematizálódik is az írásukban, ám ez a kényszer egyikük esetében sem annyira az olvasóról, mint inkább magáról az íróról szól. Muszáj elmondani, mert a nem elmondás, a nem megírás nem opció. Knäusgardnál kézzelfogható ez a kényszer: gyakorlatilag az egész (magán)életét feltette rá, ahogyan a családjáét is, de Stefánsson szövegén is könnyű tetten érni, ott van minden szavában: a belefeledkezés és a maradéktalan önátadás. A szöveg legszembetűnőbb hibái pont ebből az immerzív, belemerítő alkotásból fakadnak, sokszor előfordulnak például olyan ismétlések, melyek valószínűleg nem szándékosak, hanem a külső megfigyelő teljes hiányából fakadnak, ahogy az egyes részek túlírtága is ugyanerre a belefeledkezésre vezethető vissza. A trilógiát olvasva elképzeltetlen számomra, amint Stefánsson ül a kézirat fölött, és a szórendet babrálja, vagy azon gondolkodik, hogy elég letisztult-e, elég pontosan megmunkált-e a szöveg. Ha elképzelem az író, akkor inkább szenvedélyes írásfolyamatot

és feltétlen belemerülést látok magam előtt, és semmiképp sem egy olyan író, aki bravúrosat akar alkotni. Egy olyan író, aki képzelek a trilógia mögé, aki számára nincs más út, mint ezt a három kötetet egy szuszra megírni. Mind a témaválasztása, mind a forma erre utal. És rendkívüli bátorság kell ehhez a vegytiszta önfelvalláshoz, ehhez a leplezetlen nonkonformizmushoz. Nincs ezen a szövegen semmiféle lepel, ez pedig amennyire a hibája, pont annyira a zsenije is.

Az individuálist az univerzálissal

A napokban olvastam vagy hallottam valahol, hogy bármiféle műalkotás nagyságának az alapfeltétele az egyéni vegyítése az univerzálissal. Eszerint csak akkor lehet egy mű valóban időtálló, hogyha az egyéni találkozik benne az univerzálissal, és mélyen rácsodálkoztam, hogy Stefánsson ezt hibátlanul megvalósítja. Első ránézésre végletesen egyedi életformát ír le, amit csak az izlandiak érthetnek meg igazán – közülük is leginkább azok, akik száz évvel a mostaniak előtt éltek –, mindenki más csak egzotikumként tekinthet rá. Mindemellett a kérdések, melyekkel a szereplők folyamatosan szembesülnek, az emberiség örök és univerzális kérdései: miért élünk, hogyan szeretünk, mit tesz a halál az élőkkel, és mit a holtakkal, mi a kötelességünk embertársainkkal szemben. Vagyis a kérdések, amelyekről ma már ritkán illik leplezetlenül, a hozzájuk méltó és őket megillető szavak segítségével beszélni. Az jutott eszembe úgy a kötet harmadánál, hogy Stefánsson a sarkvidéki Baricco. Ugyanaz a hang szólal meg mindkettőjükön keresztül, csak alkalmazkodik a földrajzi és életkörülményekhez. De talán ha Baricco Izlandra született volna, akkor ő írta volna meg a *Menny és pokol trilógiát*, míg a mediterrán Stefánsson megírta volna a *Tengeróceánt*. Mindketten egészen egyedi életkörülményeket írnak meg, miközben a kérdéseik a művészetek mindenkor nagy kérdései: ezeket talán abban az egy kérdésben lehetne összefoglalni, hogy mit jelent embernek lenni. Mindezek pedig, a pátosz beengedése a szövegbe, a mélyen, univerzálisan emberi kibontakoztatása az egyedinek keresztül, valamint az emberi létezés mivoltára vonatkozó kérdések leplezetlenül bátor megfogalmazása tökéletes táptalaj Stefánsson írásának végső bravúrja számára: képes úgy megírni az életet, hogy egyértelmű: tulajdonképpen nincs is különbség „kicsi” és „nagy” dolgok között. Az élet nem úgy történik, hogy vannak „idelent” a kicsi, hétköznapi dolgok, és „fent”, egy másik szférában az emelkedett, nagy, esetleg szent dolgok, hanem minden itt van velünk, minden része az emberként megélt min-

dennapjainknak. Nincs határvonal a hétköznapi és az emelkedett között, csak élet van, és csak napok vannak: meghal a legjobb barátom, és a gyászom közepette egy vak költőn gondolkodom, és pucolom a halat. És ezek között nincs különbség, egyszerűen nem lehet, mert mindez együtt teszi ki az életemet, hogyha ember vagyok. Ebből pedig az is következik, hogy nincs olyan az életben, hogy átmeneti időszak. Nincs olyan, hogy egy költözés előtt, egy halál után, egy szerelem közben átmeneti az élet, hiszen az én napjaim telnek, az én időm, és az idő nem áll meg. Ezerszáz oldal a trilógia, és abból háromszáz oldal egyhuzamban egy hegyi viharban megtett útnak a leírása, de nem lapozza át az ember, hanem elolvassa. Átmeneti lenne az olvasás során az a háromszáz oldal? Aligha, és ha átlapozná az ember, akkor nem sok értelme volna elolvasnia a fennmaradó részeket sem. Ami éppen van, az az élet, nincsenek szünetek és átmenetek. Amim éppen van, az az életem, annyi a létezésem abban a pillanatban.

Írástudás és/vagy élet?

A *Menny és pokol* egyik alappillére viszont, ahogy a cím is mutatja, egy, az egész trilógián átívelő ellentét, ami szintén egyidős az irodalommal: az írástudás és az élet valósága. Olvasni, írni vagy élni? Kizárja-e, ellehetetleníti-e egyik a másikat? Értheti-e egyáltalán a mindennapok valóságát egy írástudó, vagy örökre elveszett? Stefánsson különös, többes számú, élet és halál közt megrekedt elbeszélője gyakran hangsúlyozza, hogy egy olyan korból szól hozzánk, amikor még egészen szokatlan dolognak számított írni és olvasni. Ám a kérdésselvetés mégis teljesen időszerű, amint ezt napjaink vulgárfilozófiája is tökéletesen illusztrálja, mely mint fáradhatatlan jolly jockey, újra meg újra előveszi a kérdést, hogy él-e egyáltalán az író/olvasó, vagy csak ír/olvas. És ha él, akkor érti-e az életet, vagy csak próbál elboldogulni/túlélni, amíg visszabotladozik a könyvei és jegyzetei közé? Ellehetetleníti-e a földi élet során elérhető nyugalmat, elégedettséget az írástudás, az elméleti bölcsesség?

És amire a vulgárfilozófia már ritkábban kérdez rá: miért vakulnak meg a nagy költők, olvasók, és miért a körülöttük élők? Ha a könyvekből árad a sötétség, akkor honnan a fény?